

Ιστορία

Γράφει
ο ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ
ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ

Ο ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

Διαβάζοντας την τιτοφορούμενη "Ιστορία των Επαναστάσεων της Κρήτης..." και τα όσα απαράδεκτα επιστημονικά συναντάς στις σελίδες της, διερωτάσαι γιατί και πώς ένας λαμπρός πεζογράφος, όπως ο Κονδυλάκης, ο οποίος χάρισε στην Ελληνική Λογοτεχνία ένα αριστούργημα, τον "Πατούχα", γιατί επιχείρησε αυτήν την έκδοση. Απορία η οποία γίνεται εντονότερη όταν διαπιστώνεις ότι ο συγγραφέας του "Ελικήδειου", δεν στερείται καθόλου κριτικών ικανοτήτων: Στην πρώτη παράγραφο του ενσωματωμένου στην εν λόγω "Ιστορία..." κειμένου του "Η Κρήτη υπό τους Τούρκους" (σελ. 272-290), στη σελίδα 272, παρά-

Κονδυλάκης και Ζαμπέλιος

ΚΑΙ ΚΑΠΟΙΑ "ΠΑΡΑΔΟΞΑ"

στην περίπτωση των "Αναμνήσεων Μοναχής".

Στα κεφάλαια που ακολουθούν, θα προσπαθήσουμε ν' απαντήσουμε σ' αυτά τα γιατί.

ΔΥΟ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ, ΜΕ ΚΟΙΝΑ ΟΜΩΣ ΚΙΝΗΤΡΑ ΚΙ ΙΔΙΕΣ ΕΠΙΔΙΩΞΕΙΣ

Ο Ζαμπέλιος (1815 - 1881) και ο Κονδυλάκης (1861 - 1920) είναι άνθρωποι εντελώς διαφορετικοί ως προς την ψυχολογία, τη νοοτροπία, το οικονομικό, κοινωνικό και μορφωτικό επίπεδο, το συγγραφικό ταλέντο, την παιδεία και την ηλικία. Είναι όμως και οι δύο παιδιά "του καιρού τους και του τόπου τους", καθώς αυτοπροσδιορίζονται χρονικά και τοπικά, ο Κωστής Παλαμιάς. Και οι δύο οδηγούνται από τις ίδιες δυνατές ψυχοκινητήριες δυνάμεις: μίσος σφοδρό για τον κατακτητή, και, αγάπη "κραταιά" για την Κρήτη και τους αγωνιστές της. Αυτά τα κοινά ισχυρά κίνητρα οδηγούν και τους δύο: Τον Ζαμπέλιο να γράψει τις μυθιστορίες του, τα "Πάθη της Κρήτης επί Ενετών - Ιστορικά Σκηνογράφημα", και τους "Κρητικούς Γάμους". Και τον Κονδυλάκη να ανασυνθέσει τους "Κρητικούς Γάμους" του Ζαμπέλιου, εκδίδοντας τους σαν Ιστορία της Επαναστάσεως του Καντιανόλεου, που μαζί με τα "Ιστορικά Σκηνογράφημα" συρραμμένους, συγκροτούν την Ιστορία των επαναστάσεων επί Ενετοκρατίας, καλύπτοντας έτσι την πρώτη ενότητα της "Ιστορίας των Επαναστάσεων της Κρήτης. Συμπληρωθείσα υπό Ιωάννου Δ. Κονδυλάκη" (σελ. 25-271).

Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΣ

Αν λοιπόν αυτόν τον καιρό και τον τόπο, που εμπνέει από κοινού Ζαμπέλιο και Κονδυλάκη, προσπαθήσουμε να συγκεκριμενοποιήσουμε θα πρέπει να ξεκινήσουμε από τα χρόνια του Κρημαϊκού Πολέμου (1853-1856), όταν ανεβαίνει στα ύψη ο πολεμικός πυρετός, και στα κοινοβούλια και τ' ανακτοβούλια των Δυνάμεων σχεδιάζεται η διανομή των εδαφών του "Μεγάλου Ασθενούς", όπως αποκαλούν την Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατά την μοιρασιά της οποίας - επί χάρτου βέβαια - προτείνεται να εκχωρηθεί στην Αγγλία ή τη Γαλλία η Κρήτη. Στο ελεύθερο Ελληνικό βασίλειο επικρατεί πολεμικός αναβρασμός, ενώ η κυβερνήσή του στέλνει, μέσω επιτροπής Κρητών, πολεμικό υλικό στην Κρήτη: πολεμικό υλικό στέλνουν επίσης και αποθηκούν στο Νησί και οι Βρετανοί. Οι Σφακιανοί αρχηγοί προγραμματίζουν ανακήρυξη της ανεξαρτησίας υπό αγγλική κυριαρχία, ενώ διαδίδεται ότι οι Κρητικοί γενικά έχουν ζητήσει να καταστεί το Νησί αγγλικό προτεκτοράτο. Στον Πειραιά έχουμε προληπτική Αγγλο-γαλλική κατοχή, αλλά και "Υπουργείον Κατοχής" στην Αθήνα, ενώ ο αφέλιξ Όθων τάσσεται υπέρ της Ρωσίας και ετοιμάζεται να μπει στην Πόλη και στην Αγία Σοφία!

Στην Κρήτη πάλι, όπου η Οθω-

μανική Διοίκηση είναι πολύ προσηκτική, ενώ βρίσκεται σε εξέλιξη του Τανζιμάτ (αναδιοργάνωση, μεταρρύθμιση, 1839 - 1877) και εφαρμογής του Χάτι Χουμαγιούμ (Αυτοκρατορικό διάταγμα) του 1856, που ενισχύει και διευρύνει τις μεταρρυθμίσεις για Ισοπολιτεία και πλήρη Ανεξίτηρησεία. Λίγα χρόνια μετά, το 1858, ξεσπά μαζική εξέγερση - ένοπλη, αλλά εντελώς αναίμακτη - ("Κίνημα του Μαυρογένη"), με πολύ σημαντικές παραχωρήσεις από την Υψηλή Πύλη.

Ο επόμενος ιστορικός σταθμός είναι βέβαια η Μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866 - 1869, η οποία δημιουργεί όχι μόνο Πανελλήνια αλλά και παγκόσμια συγκίνηση για την αγωνιζόμενη Κρήτη. Ακολουθούν οι εξεγέρσεις του 1878, του 1889, του 1895, και του 1897, αρκετά γνωστές, γι' αυτό και δεν θα επιμεινόμε σ' αυτές.

Και μετά τα γεγονότα, ας δούμε τώρα:

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ

• Από το 1853 κυοφορούνται, και το 1860 εκδίδονται στην Αθήνα τα "Ιστορικά Σκηνογράφημα - Πάθη της Κρήτης επί Ενετών", του Σπ. Ζαμπέλιου, και

• Το 1866-1869, ο ίδιος συγγραφέας, εμπνέεται τους "Κρητικούς Γάμους. Ανέκδοτον επεισόδιον επί Βενετών", οι οποίοι εκδίδονται στο Τορίνο, το 1871.

• Το 1893 πρωτοεκδίδεται από τον Κονδυλάκη η "Ιστορία των επαναστάσεων της Κρήτης...", είναι η περίοδος που η "Μεταπολιτευτική" του Μανούσου Κουνδουρου, προσωπικού φίλου του Κονδυλάκη, στέλνει τα επαναστατικά προμηνύματά της.

• Το 1897 επανεκδίδεται η "Ιστορία των επαναστάσεων της Κρήτης...", έκδοση η οποία συμπροσέεται με την "Επανάσταση του Ακρωτηρίου", στην οποία ο Κονδυλάκης στέλνεται πολεμικός ανταποκριτής του Αθηναϊκού Τύπου στην Κρήτη, απ' όπου, ο σπινθηροδόλος αυτός συγγραφέας, στέλνει τις ονομαστές για την ευθυκρισία και αξιοπιστία

γράφους και ποιητές, σάλπισμα εγερτήριο πολεμικών. Καθώς αυτό που προέχει εκείνη τη στιγμή, δεν είναι η αλήθεια της Ιστορίας αλλά η ιδεολογική χρήση της Ιστορίας: ούτε η άμεμπτη φιλολογική έκδοση των όποιων κειμένων εξυπηρετούν και εμπνέουν το πατριωτικό-επαναστατικό φρόνημα. Αυτό είναι "το προσκλητήριο των καιρών", ως θα έλεγε ο Παλαμιάς, δέκτες ευαίσθητοι του οποίου είναι και οι δύο συγ-

Σκίτσο του Κονδυλάκη, από τον ζωγράφο Α. Λάζαρη.

γραφείς μας, όπου, με τα όπλα του ο καθείς ανταποκρίνεται.

Τ' άλλα: ιστορικές μελέτες σφές, νηφάλιες και αντικειμενικές, και φιλολογικές εκδόσεις άμεμπτες κι υποδειγματικές, μπορούν να περιμένουν "σα θα λευτερωθεί η Κρήτη".

Και το αναγνωστικό κοινό υποδέχεται πανηγυρικά τα γραφτά αυτά κι εγκωμιάζει τους συγγραφείς τους...

ΜΝΗΜΗ ΕΦΗΒΙΚΗ

Στο σημείο αυτό "εις επίρρωσιν των ανωτέρω" - για να το πω με τη γλώσσα του Ζαμπέλιου και του θρανίου της εποχής - ας μου επιτραπεί να μεταφέρω μια προσωπική εμπειρία που έχει χαρακτηρίσει και νοσταλγικά στη μνήμη των εφηβικών χρόνων, όταν στα πρώτα χρόνια της Κατοχής και της αυθόρμητης αντίστασης στον κατακτητή, διάβασα, για πρώτη φορά, τους "Κρητικούς Γάμους". Το διάβασμα του ογκώδους βιβλίου γινόταν σε ώρες... δοσκής μας κατοχίας και της τετραμελούς οικογένειάς της.

Σε μια μετάφρασή μου, το λοιπόν, σε χωράφι με πλούσια βλάστηση και με τον Ζαμπέλιο υπό συνάντησά σε λιόφυτο του πεθερού του, το μακαρίτη δάσκαλο Γιώργη Μανταδάκη (1909 - 2005), σώγαμπρο τότε στο χωριό. Σφακιανός εκείνος, είχε παντρευτεί μιαν Αρμενιανή, καλλονή στη μορφή και την ψυχή, την Βασιλική Σπ. Παπαγιαννάκη.

Ο δάσκαλος - ωραίος ιδαιγός των Γραμμάτων και της Παιδείας - κλάδευε με το "μανάρι" του τις ελιές, σιγοτραγουδώντας κάποιο ριζίτικο.

Ο μεταξύ μας διάλογος είναι χαρακτηριστικός νοοτροπίας και εποχής:

- Χοντρό βιβλίο βλέπω διαβά-

ζεις, δασκαλάκι.

- "Οι Κρητικοί Γάμοι" του Ζαμπέλιου, είναι.

Χαμογέλασε επιδοκιμαστικά, και μου λέει:

- Είδες, ανέκαθεν οι Κρητικοί πολεμούσαν τον κατακτητή.

Κι οι Σφακιανοί! συμπλήρωσε με έντονα χαραγμένη την αγαλλίαση και την περηφάνεια στο πρόσωπό του. Καλά τους συγύρισε τους Ενετούς, ε;

Ας σημειωθεί ότι ο Ζαμπέλιος ηρωοποιεί πλουσιοπάροχα τους Σφακιανούς στους "Κρητικούς Γάμους".

Μεταφέρω εδώ το μακρινό περυσιακό και για το γεγονός πως εβρέθη τότε σε μικρό επαρχιακό χωριό το βιβλίο του Ζαμπέλιου, το οποίο μάλιστα επιλεγόταν και διαβαζόταν "ασμένως", ως "έξωσχολικόν ανάγνωσμα".

ΓΙΑ ΤΗ ΣΩΤΗΡΙΑ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ένασμα για να γραφτεί το άρθρο αυτό, στάθηκε η πικρή διαπίστωση για την παραμέληση των πηγών της ιστορίας μας, - υλικών, γραπτών και προφορικών - και, στη συγκεκριμένη περίπτωση, η παραμέληση των "Απομνημονευμάτων" του Κριτοβουλιδή. Η πικρία αυτή μεταβάλλεται πλέον σε αγανάκτηση, βλέποντας την επανέκδοση της "Ιστορίας των Επαναστάσεων της Κρήτης..." και διαπιστώνοντας ξανά την κακοποίηση που γίνεται στις σελίδες της στα "Απομνημονεύματα" - και όχι μόνον τα οποία, υπενθυμίζω, αν δεν είχαν γραφτεί, θα είχαν αφανιστεί πηγές και μνήμες ιστορικές της δεκάχρονης επανάστασης της Κρήτης, και των θυσιών των παιδιών της - όπως θα είχαν αφανιστεί, και πλείστα άλλα πολύτιμα στοιχεία πολιτισμικού, δημογραφικού, γεωγραφικού, και λοιπού ενδιαφέροντος. Κι ένας θεός μόνο γνωρίζει, το πώς τα σώξαζε τα ντοκουμέντα, ο Κριτοβουλιδής πώς τα διέσωσε στο σκαούλι - "αρχείο" του πολεμιστή, και πού τη βρήκε την αντοχή ο αδύναμος, σωματικά και οικονομικά, αυτός άνθρωπος, θα δάσει σε μια τάξη τα "χαρτιά" του, να σχεδιάσει και να συνθέσει το κείμενο, να διορθώσει ατέλειωτα δοκίμια και να εκτυπώσει - μαζί με τον συμμαχητή του σ' Αρματα, στα Γράμματα και στα δημοκρατικά αγωνίσματα, Εμμανουήλ Αντωνιάδη (της "Αθηνάς", φίλο του Κοραή) - κατά τρόπον άψογο, τον μνημειώδη τόμο των "Απομνημονευμάτων", που μαζί με το "Παράρτημά" τους καλύπτουν 740 πυκνοτυπωμένες σελίδες!

Και μετ' απ' αυτό το "σκεπτικό" αυτονόητο είναι βέβαια το "δια ταύτα".

Η πλείγουσα πλέον ανάγκη μας, με επιστημονικές προδιαγραφές, επανέκδοσής τους, μαζί με το "Παράρτημα εις τα Απομνημονεύματα". Ευχής έργο θα ήταν να εκδοθεί και το υπόλοιπο έργο του Κριτοβουλιδή, περιορισμένης άλλωστε έκτασης, μερικής όμως αξίας, μέρος του οποίου, όπως τα λαογραφικά του, δεν έχουν καν συγκεντρωθεί σε βιβλίο αλλά βρίσκονται διασπαρμένα σε περιοδικά της εποχής, ένα δυο από τα οποία έχουν εξεφανιστεί.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΙΣ ΤΑ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

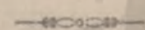
ΤΟΥ

ΠΕΡΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

ΥΠΕΡ

Κ. ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΟΥ.

ΑΘΗΝΗΣ,

ΤΥΠΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΡΜΗΝΙΔΟΥ.

1860.

γράφος "Αλίθανον ιστορήμα", ο Κονδυλάκης φανερώσει πως διαθέτει διεισδυτική ματιά ικανού κριτικού ιστορικού έργου. Αναφερόμενος στην "Ιστορία των Σφακιών" (εν Αθήναις 1888) του "ηγούμενου Παπαδοπετράκη" (1828-1889), χαρακτηρίζει τον συγγραφέα της περιεργό ιστορικό ("ο περιεργός εκείνος ιστορικός") και απλόϊκό ("αναφέρει μετά πολλής απλότητας") - αλλά και τις πηγές του ύποπτες ("ειπείδη δε και εις άλλα φωράται αρούμενος εκ πηγών μυστηριωδών"). [Δόκιμοι ιστορικοί θα χρησιμοποιήσουν, αργότερα, οξύτερους και πλέον απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς για τον Παπαδοπετράκη και την Ιστορία του].

Γιατί λοιπόν ο Κονδυλάκης εκδίδει αυτό το βιβλίο; και, επί πλέον, παραδίδει στοιχειώδεις κανόνες Ιστοριογραφίας, κόδοντας, προσθέτοντας, ράπτοντας, γράφοντας και συρράπτοντας κατά το δοκούν, προκειμένου να πετύχει αυτό που επιδιώκει;

ΚΑΙ Ο ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ

Βέβαια και ο κατ' εξοχήν ιστοριογράφος "ιστοριονομικός" (οι όροι "ιστοριονομία" και "ιστοριονομικός" είναι πλάσματα δικά του) Ζαμπέλιος, κάθε άλλο παρά δείχνει να σέβεται τα ιστορικά δεδομένα και την ιστοριοδική του δεξιότητα. Ο Ζαμπέλιος όμως - κι εδώ βρίσκεται η ειδοποιός διαφορά από τον Κονδυλάκη των "Επαναστάσεων της Κρήτης..." - γράφει σαφώς μυθιστόρημα ιστορικό, όπως μυθιστόρημα γράφει και

Σπυριδών Ιωάν. Ζαμπέλιος (1/10/1815 - 10/8/1881) Χαρακτικό του Α. Θεοχάρη, συνοδευτικό της νεκρολογίας του Σπ. Ζαμπέλιου, που δημοσιεύτηκε στο δεκαπενθήμερο ελληνικό εικονογραφημένο περιοδικό της Λειψίας, το 1881.

τους ανταποκρίσεις του.

ΠΟΛΕΜΙΚΟΝ ΣΑΛΠΙΣΜΑ ΕΓΕΡΤΗΡΙΟΝ

Οι καιροί λοιπόν (δευτερομισό του 19ου αιώνα) και οι τόποι (Ελλάδα, Κρήτη, Επτανήσος), ζητούν από δημοσιογράφους, στρατευμένους ιστοριογράφους, πεζογράφους, υμνογράφους, θεατρο-